

olvasható életrajzként, mégsem regény, hanem érzékeny kultúrtörténeti rátekintés egy rendkívüli városra. A harmincas évek végének európai elborulása idején sokan tartották fontosnak Johan Huizinga könyveinek olvasását. Huizinga a hollandság lényegét abban a sajátos ethoszban látta, amelyet Hollandia történelme, a köztársaság intézménye és a kereskedelemmel, hajózással összefüggésbe hozható emberi *szabadság* teremtett magának. (HOLLANDIA SZELLEMI ISMÉRVE. In: HUIZINGA, A REJTŐZKÖDŐ. Balassi Kiadó, 1999. 92–127.) Geert Mak Henri Méchoulan francia történészt idézi (84.), aki szerint Amszterdam a XVI. század végén egy új szabadságfogalmat honosított meg Európában. Sikeres kereskedővárosok máshol is voltak, Genova, Velence, Antwerpen jelentősége vitathatatlan. Amszterdam azonban más – itt a pénz egy új szabadságfogalommal társult.

„Először történt meg, hogy a pénz, a szabadsággal karöltve, kiszorította a »becsület« és a »hősieség« régi középkori kombinációját. Ezzel leáldozott annak az eszmének is, hogy a legfőbb erény a hódításban, a háborúban, a lovagban, a királyban, az udvarban testesül meg.” (I. m. 84.)

A kor hőse a kockázató, börzész kereskedő, akinek szabadságában áll gazdaggá válni, felemelkedni. Nem kell ahhoz nemesi levél, hogy Dirck Spieghel a Nyugat-indiai Társaság igazgatója legyen, pedig nagyapja még csak heringárus, apja pedig szappanfőző volt. Az emberi szabadság és egyenlőség felvilágosodást megelőlegező eszméje az amszterdami börze lármájában született meg. Geert Mak szerint a XVII. század elején következett be egy csendes társadalmi fordulat, egyetlen generáció alatt megjelent az új típusú kereskedő, aki olyan árukkal kereskedett a tőzsdén, melyeket nem is látott. A tőke legnagyobb része ezeknél a kereskedőknél halmozódott fel, s ez a tőke vándorolt új földrajzi felfedezésekbe, építkezésekbe, hatalmas vállalkozásokba. Ugyanakkor a legnagyobb tőkeerővel rendelkező kereskedők által alapított társaságok kockázatában és sikerében bárki részt vehetett mint részvényes. A korabeli nyilvántartások szerint iparosok, prédikátorok, cselédlányok találhatók a részvényesek között. Szabadok és egyenlők a vállalkozásban, bárkire rámosolyoghat a szerencse befektetése arányában, de el is veszítheti azt.

Ennek a kialakuló, szorgalmon és bátorsá-

gon alapuló önbizalomnak a történetét meséli el Geert Mak most nekünk, mint annak idején saját kortársai okulására Johan Huizinga. Újra hallanunk kell ezt a történetet, mint gyereknek a mesét? Igen, újra, mert itt, az Oude Kerk, a börze és a kikötői kocsmák háromszögében született meg a *szabadság* és a *rend* kényes egyensúlya, amely oly elevenné, vonzóvá és élhetővé tette ezt a várost, s amely kényes egyensúly most ismét megbomlani látszik.

Geert Mak lelkiismeretesen végigvezet bennünket a város történetén születésétől napjainkig, a legszebb lapokat mégis a XVI. század végétől a XVII. század végéig terjedő időszak megelevenítésének szenteli. S itt kapcsolódik Amszterdam életrajza a három regényhez. Akár olvasásuk előtt, akár utólagosan lapozzuk fel Geert Mak krónikáját, többet fogunk érteni ebből a világból, nemcsak véleményünk, hanem tudásunk lesz róla.

Ajánlom mindenkinek ezt a négy könyvet, de elsősorban azoknak, akiknek nem bántja az orrát a nedves kötélcsomók, szurkos hajótestek, heringeshordók, kikötői kocsmák pipafüstjének szaga, akiket nem zavar az Oude Kerktől karnyújtásnyira a magukat kellett prostituáltak látványa. Akiknek nem hangos a börzei alkuszok lármája, akik szeretik a halszagú kikötőt, mert ez a szabadság szaga, sós szél frissíti fel, fűszerek aromája vegyül bele.

Kívánok mindenkinek kellemes vizitációt ebben a világban. Váljunk egy kicsit hollandokká!

Ujvárosi Emese

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

TÚZBE FELÉT!

Nagy élvezettel olvastam a *Holmiban* (2002/4. 516–525.) Szalai Júlia értő elemzését Szabó Zoltán posztumusz könyvéről (DIASZPÓRANEMZET), melyet András Sándor rendezett sajtó alá (Osiris, 1999).

Mivel megtisztelő módon engem is idéz Szabó Zoltán írói munkamódszerének szemléltetésére, hadd fűzzek hozzá egy kis kiegészítést.

Az inkriminált szövegben ezt írta: „*Jó néhány-szor tanúja voltam, amint a »végleges« változatot állította össze, ilyenkor a kimaradt részek, kitűnően megírt minisszék, mivel szerkezetileg nem illettek bele új elgondolásába, egyenesen a kandalló tüzebe repültek.*” Ehhez megjegyzést fűz Szalai Júlia: „*A »kandalló« nyilván képletesen értendő.*” (Az én kiemelésem – Cz. L.)

Most, hogy a szöveget újra olvastam, nekem is azonnal beugrik Kazinczy tanácsa Himfynek, hogy művének a felét vesse a tűzbe. Ám én nem vagyok annyira felkészült stilszista, hogy ilyen irodalmi reminiscenciák eszembe jussanak fogalmazás közben. Később pedig nem szoktam „irodalmiasítani” szövegeimet, mert ha valami csak „a rím kedvéért” kerül a szövegbe, az legtöbbször megárt az „epikai hitelnek”. Szalai Júlia pedig nyilván hozzászokott, hogy nálunk, Hegeltől keletre, a szerzők szeretik feltupírozni írásműveiket, a veretesség ezáltal emelendő. A jó kritikus azonban mindenkor átlát a szitán.

Szóval a tárgyra. A Szalai Júlia által idézett epizód 1975-ben történt, Szabó Zoltán jó barátja és fegyvertársa, Révai András posztumusz politikai tanulmányait rendeztem sajtó alá. Ehhez ő írt bevezető esszét. Ennek végleges változatát raktuk össze együtt Zoltán Temze-parti házában (4 Thetis Terrace, Kew Garden). Szemerklél az eső, hűvös, nyirkos este volt, Zoltán bedurrantott a kandallóba. Egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a hangulatkeltés eszközének kellene tekinteni a nyílt lángokat; abban a helyiségben, ahol dolgoztunk, történetesen ez volt az egyedüli fűtési lehetőség. Hogy melyik évszakban történt e nevezetes esemény, arra nem emlékszem, mégsem nyilvánvaló, hogy télen. Angliában ugyanis időnként, ha a rövidke nyár egy kedd délutánra esik, júliusban is be szoktak fűteni. Zoltán tehát pragmatikus ember lévén, a kivágott szövegrészeket egyenesen a tűzbe vetette, hogy ne legyenek útban az elkülönített kézírathalmocskákkal teli tölgyfa ebédlőasztalon. Túl-buzgó filosztiltakozásaimat, hogy még szüksége lehet az eldobott szövegrészekre, lelegyintette, mert saját elmeszüleményei iránt sem viseltetett megkülönböztetett megbecsüléssel, ha (már) nem volt (éppen) szüksége rájuk.

Nagyúr volt ő is, tudta Adyval, hogy „*a Vers csak cifra szolgál*”. (Ez persze csak képletesen értendő.)

Czigány Lóránt

Tisztelt Szerkesztőség,

kérem a *Holmi* áprilisi számában Szalai Júliától megjelent A HONFOGOLY KISZABADÍTÁSA (Szabó Zoltán: DIASZPÓRANEMZET) című írásával kapcsolatban a következő hibaigazítás és megjegyzés közlését. Kérésem indoklása az, hogy az említett írás recenziórészében nem ismertem az általam szerkesztett könyvre; az engem morálisan elítélő passzusokban pedig magamra. Pereskedni nem kívánok, minimális elégtételre viszont igényem van.

Hibaigazítás.

1. Szabó Zoltán könyvének címe nem SZELLEMI HONFOGLALÁS (517. és 521. o.), hanem SZELLEMI HONVÉDELEM.

2. Nem igaz, hogy a DIASZPÓRANEMZET címet nyert könyvből „*legfeljebb egy füzetnyi – mintegy hatvan-hetven nyomtatott oldal – készült el. Ennyi volt az a többé-kevésbé egyívű fésült, megszerkesztett és tipográfiailag is előkészített anyag, amit szerzője valóban publikálásra szánt; a többi előjáték, jegyzet, kísérlet, előfutam és fogalmazási vázlat.*” (518. o.) A valóság az, hogy (a) Szabó Zoltán hagyatékában egyetlenegy „*megszerkesztett és tipográfiailag is előkészített anyag*” sem található; (b) a Szalai Júlia által privilegizált írás egyszerű gépirat, mint a többi, és messzemenően hiányos: „*Az első fejezetek töredékesen sem voltak fellelhetők*”, áll a szerkesztői jegyzetekben, amelyeket a recenzius mintha nem is olvasott volna (pontos ismereteinek forrását viszont nem nevezte meg). (c) Hogyan lehet, „*a kötet egyetlen összefüggő része*” az a szöveg, amelyik csak a 4., 5., 8., 10., 11. fejezetet tartalmazza, és egy bevezetőt, amely a jegyzetek szerint egy másik gépiratból került oda? (d) Hogyan mondhatja erről Szalai Júlia: „*Szabó Zoltán maga által is véglegesnek szánt nagyesszéje*”? (523. o.) Arról nem is szólva, honnan tudja, mit szánt Szabó Zoltán véglegesnek? (e) Nem igaz, semmiképpen sem bizonyítható az említett „*nagyesszé*”-vel kapcsolatos kijelentés: „*Szabó Zoltán szándéka szerint való volt, hogy a nemzetkérdés tárgyában nagyesszét és nem könyvet írt; a töredékek beemelésével könyvvé kerekített DIASZPÓRANEMZET pedig e szándék ellenében született.*” (518. o.) Először is három hosszú gépirat anyaga van a kötetben, nem egyé, és terjedelemben a másik kettő egy cseppet sem rövidebb a recenzius kinevezte „*nagyesszé*”-nél. Másfelől, kétlem, hogy a recenzius bizonyítani tudja, mi volt

Szabó Zoltán szándéka. Az, amit neki tulajdonít, aligha lehetett. Harmadsorban pedig, meggyőződésem szerint, Szalai Júlia nem tudhatja, ezért nem is bizonyíthatná, mi volt Szabó Zoltán szándéka a kötetben közzétett gépiratokkal, következésképp nem lehet igaz, hogy szerkesztésem „*e szándék ellenében született*”. (518. o.) Egyszerű hazugságnak vagy rejtélyes álomszövegnek tartom a következő kitélt: „*egy ember többször kinyilvánított szándékának meghágása egy cél jegyében*”. Ilyen „*többször kinyilvánított szándék*”-ről nem tudok, tudtommal (írások) nyoma nem is létezhet. (Mellesleg, úgy tudom, a „*meghág*” ige csak állatok közösülésére vonatkozva használatos a nyelvben.) (f) Végül nem igaz, hogy „*az íróasztalfióknak szánt*” írások kerültek a kötetbe. Czigány Lóránttól idézi Szalai Júlia, hogy szövegrészek, amelyek nem illettek Szabó Zoltán szerint éppen munka alatt álló írásába, „*egyenesen a kandalló tüzebe repültek*”. Kommentárja: „*A »kandalló« nyilván képletesen értendő.*” Nem mondom, hogy mindig oda repültek, volt papírkosár is. A kandalló valóságos volt Kew-ban és Josselinben, a lángok közé dobott kéz- és gépiratok valóban elégték. Ez az egyik oka, hogy a hagyatékban olykor előzetes és közép-ső fejezetek sem találhatók meg.

3. Nem felel meg a valóságnak az sem, amit Szalai Júlia az én szándékaimról mond: „*Három szerkesztői megfontolás vezette.*” (523. o.) Az ELIGAZÍTÓ ELŐSZÓ első részében olvasható, mi vezetett. Ha olvasta volna, azt is megtudhatta volna, miről szól a DIASZPÓRANEMZET című kötet. Akkor talán szót ejthetett volna róla: arról, amit Szabó Zoltán élete utolsó tíz évében gondolt és írt a „*nemzet*” fogalmával kapcsolatban.

4. Ugyanis nem igaz, hogy „*a »disszidens« évek*” csak „*empirikus anyaggal*” szolgáltak. (517. o.) Az egész kötet – az ELIGAZÍTÓ is erről szól – azt bizonyítja, hogy Szabó Zoltán utolsó éveiben új helyzetben új módon állt hozzá ahhoz, amit feladatának érzett. Egyébként: azok az évek az ő számára (ahogyan a többi, magát emigránsnak tudó ember számára is) emigrációs, nem „*disszidens*” évek voltak.

5. Nem igaz, hogy akár egyetlen szemelvény is belekerült volna a kötetbe, amelyre akár megközelítőleg is illene a következő rosszindulatú és durván félrevezető ítelkezés: „*Ha most mégis könyomatva látjuk a megannyi okból kidobott darabokat, attól csak elpirulunk: valóban ilyen mélységig közünk volna egy ember magánéle-*

téhez, indulataihoz, magából kiirt, de fennhangon kimondani nem szándékozott keserűségéhez és – néhol – pikírségéhez?” (524. o.) Ebből csak arra lehet következtetni, hogy Szalai Júlia kézbe se vette a könyvet. (Ha megsértettem volna Szabó Zoltán „*személyiségi jogait*”, jogutódja és özvegye bizonyára felróná. Neki joga lenne hozzá.)

Megjegyzés:

Az olvasóra bízom, a magam eljárása volt-e „*morálisan nehezen igazolható*” (518. o.) vagy a recenziusé.

András Sándor

Kedves András Sándor!

Pontosabban: Kedves Andris (ami tízéves baráti és társasági kapcsolatunk okán nekem kézre állóbb és természetesebb megszólítás)!

Bármilyen meglepő lehet is számodra, azzal kell kezdenem: köszönöm a *Holmi* szerkesztőségéhez címzett leveledet. Annak ellenére köszönöm, hogy éles hangvétele és igazságtalan megjegyzései nem vittek bennünket közelebb egymás szempontjainak megértéséhez. De néhány fontos dologra felhívtad a figyelmemet, és ezért hálás vagyok.

Ezek közül az első a komputeres szövegszerkesztés ördöge. Mint az írás igazán alapos olvasója, nyilván észrevetted, hogy Szabó Zoltán 1990-ben a Héttorony Könyvkiadónál megjelent kötetének címe az első hivatkozásnál (516. oldal, lábjegyzet) még helyesen, SZELLEMI HONVÉDELEM-ként szerepel. Az inkriminált elírás később került a főszövegbe (SZELLEMI HONFOGLALÁS – nyilván a „*honfogoly*” hangzásbéli közelsége okán, teszem hozzá utólag, az elgépelés megfertéseként), és egyszerű kopírozással gördült tovább. Sem én, sem szerkesztőtársaim nem vettük ezt észre, és intő figyelemzettedért csak hálásak lehetünk.

Ugyancsak köszönetemet kell kifejeznem azért, hogy leveleddel igazolod a mindannyiunk számára jól ismert triviális tételt: egy szövegnek több olvasata van. A DIASZPÓRANEMZET-ről az enyémet elolvashattad a recenzióban. A tételt kifejti a kötethez írt ELIGAZÍTÓ ELŐSZÓ (amelyet persze többször is elolvastam, mielőtt

recenzióm megírásába fogtam, de sem akkor, sem most nem adta számomra kimerítő magyarázatát a kötet összeállítását vezérlő valamennyi motívumnak), és dokumentálja maga a kötet. Olvasataink markánsan különböznek. Nemcsak azt illetően, hogy Szabó Zoltán általad közreadott kéziratföredékei szerves folytatását jelentik-e a nemzetproblematika tárgyában korábban kifejtett gondolatainak, vagy valóban az élete utolsó évtizedeit – és csak azokat – jellemző, radikálisan új megközelítésmódról van-e szó. Hanem például abban is, hogy összefüggőbbé, feszebbé és szilárdabbá válhat-e egy szöveg attól, ha eredetileg beléillesztett szövegrészeket (néha egész fejezeteket) végül kihagyunk. Bizonyára Te sem zárod ki az elvi lehetőségét annak, hogy ilyen előadódhat – ismerünk rá példát az irodalomból és a tudományból egyaránt.

És végül nem hiszem – Magad sem veted fel –, hogy a recenzióban a halott szerzők szellemi hagyatékának kezelésével kapcsolatban felvetett morális dilemmákból bármi insznuatív következne a Te jó szándékodra és tisztességedre nézve. Nem egy embert, hanem egy helyzetet kívántam elemezni – és továbbra is úgy gondolom, hogy a súlyos morális dilemma mindig fennáll, amikor egy szerzőnek már nincs módja beleszólni abba, ami a kézírataival történik. Nehéz, sőt lehetetlen itt általános elveket kimondani; a helyzet esetről esetre történő mérlegelést kíván. Biztosan megtetted ezt a mérlegelést Te magad is – változatlanul úgy gondolom, hogy nem szerencsésen.

Baráti üdvözlettel:

Szalai Júlia

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

